

De Zondeval

Meester van Paulus en Barnabas (werkzaam in Antwerpen, ca. 1530-1560)

Bonnefantenmuseum
Maastricht

Ca. 1530. Olieverf op paneel, 200 x 168 cm
Herkomst: kunsthandel Bob P. Haboltd en Co., New York

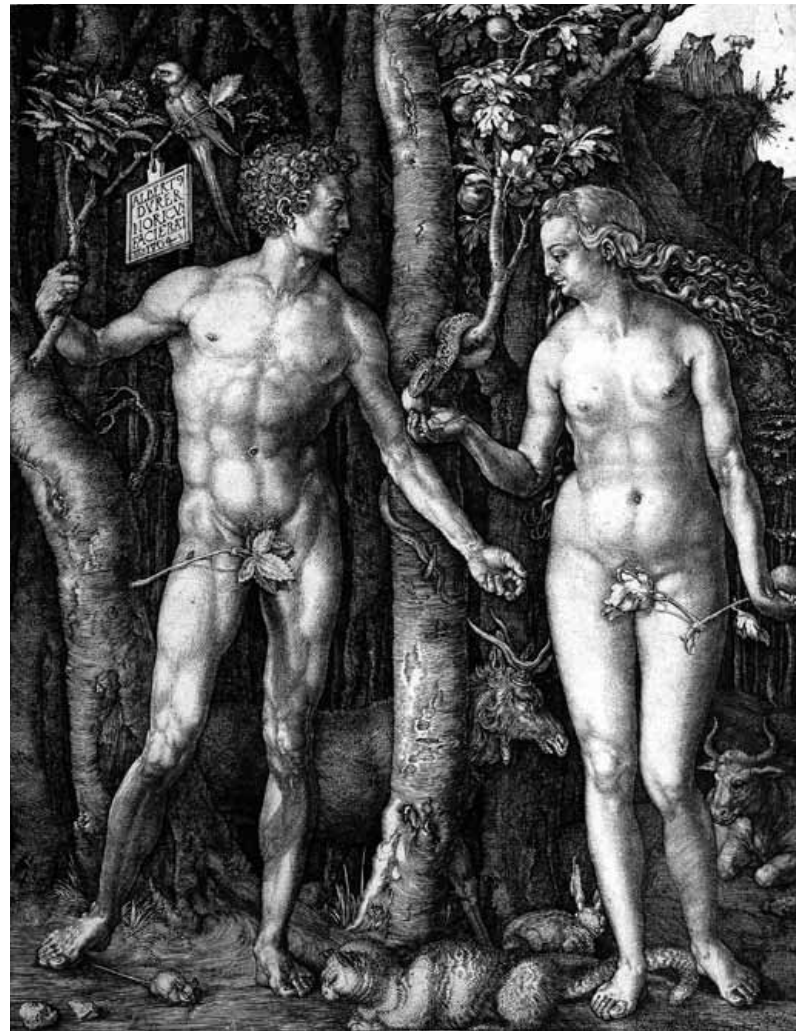
De voorstelling op het grote, twee meter hoge paneel toont het moment van de zondeval in het paradijs. Ingefluisterd door de als slang vermomde duivel staat Eva op het punt Adam met een appel te verleiden om van de verboden boom te eten. Naast dit hoofdthema zijn ook nog andere gebeurtenissen uit het scheppingsverhaal (boek Genesis) weergegeven, zoals de schepping van Eva: geheel rechts op de achtergrond is een klein tafereel herkenbaar waarin God Eva uit de zijde van de slapende Adam laat voortkomen. In een scène in het midden van het weidse landschap toont God aan Adam en Eva de verboden boom. Geheel links is te zien hoe het eerste mensenpaar na de zondeval door aartsengel Michael uit het aardse paradijs wordt verdreven.

BRONNEN

De inspiratiebron voor vele schilderijen met de zondeval was de beroemde gravure van Albrecht Dürer (1471-1528) uit 1504. Zo lag Dürers prent bijvoorbeeld ten grondslag aan menig schilderij of tekening van Jan Gossaert (1478-1536), die als kunstenaar verbonden was aan het hof van Philips van Bourgondië. De uitbeelding van het menselijk naakt was in de tijd van Gossaert zeer gevraagd en bij de voorstelling van Adam en Eva kon een kunstenaar zijn kennis van de menselijke anatomie tonen. De grote schilderijen van Gossaert met menselijk naakt waren over het algemeen bedoeld om de paleizen te sieren van adellijke en geestelijke verzamelaars, waaronder het verblijf van zijn mecenas bisschop Philips van Bourgondië. Ook *De Zondeval* van de Meester van Paulus en Barnabas moet een vergelijkbare functie hebben gehad. Het werk komt wat betreft de paradijsscènes die verspreid zijn over het landschap overeen met Gossaerts voorstelling van de zondeval in de Berlijnse Gemäldegalerie. In tegenstelling tot de Meester van Paulus en Barnabas schilderde Jan Gossaert het tafereel echter vanuit een laag gezichtspunt, hetgeen de voorstelling een grote monumentaliteit meegeeft. Het landschap bij de Meester van Paulus en Barnabas neemt veel ruimte in beslag, waardoor het scheppingsverhaal goed te volgen is. De verschillende details zijn natuurgetrouw uitgebeeld. Opvallend authentiek zijn het aapje links en de ree rechts op de voorgrond, maar ook de leeuw in het midden. De eenhoorn rechtsachter Eva en de ijsvogel op een kort takje recht boven de slang, zijn overtuigend in het landschap opgenomen.

MEESTER VAN PAULUS EN BARNABAS

Wie was deze anonieme kunstenaar? In welk milieu moeten we hem en zijn werk zoeken? Zijn noodnaam is afgeleid van een schilderij met de voorstelling van *Paulus en Barnabas te Lystra* dat zich in het Museum voor Schone Kunsten, Szépművészeti te Budapest bevindt. Hij moet tussen 1530 en 1550 werkzaam zijn geweest in Antwerpen in het atelier van Jan Sanders van Hemessen (1500-1556). Het aandeel van onze anonieme kunstenaar bij de schilderijen van Van Hemessen bestond vooral uit het aanbrengen van

De zondeval
Albrecht Dürer
1504. Gravure
RIJKSPRENTENKABINET, AMSTERDAM

achtergrondtaferelen en kleine figuren, zoals te zien is op de *Parabel van de verloren zoon* uit 1536 in de verzameling van de Koninklijke Musea te Brussel. De Meester van Paulus en Barnabas was echter ook verantwoordelijk voor de buitenluiken van het zogenaamde O'Campotriptiek in het Petit Palais in Parijs. Met de heiligen Petrus en Stefanus, die ten voeten uit op de zijluiken van dit drieluk staan afgebeeld, vertoont *De Zondeval* van de Meester van Paulus en Barnabas overeenkomsten. Een ander werk dat nauw verwant is, betreft de *Heilige Maagschap* in Kassel. Deze drie schilderijen werden omstreeks 1530 geschilderd en behoren tot het vroege oeuvre van de kunstenaar.

Een typerend laat werk is het drieluk met de *Kruisiging* in de Hermitage. Het staat dicht bij de vroege schilderijen van Pieter Aertsen (1509-1575), met name diens drieluk voor Jan van der Biest uit 1546 in het Antwerpse Maagdenhuis. Het is derhalve niet verwonderlijk dat Pieter Aertsen wel eens achter de Meester van Paulus en Barnabas werd vermoed, temeer omdat er uit diens vroege tijd in Antwerpen weinig tot niets bekend is. Maar Aertsen is niet de enige schilder die met de Meester van Paulus en Barnabas in verband is gebracht. Enkele Amerikaanse kunsthistorici vermoedden in de schilder van *De zondeval* Jan Swart van Groningen (1490/1500-1553/1558), een kunstenaar aan wie eigenlijk alleen houtsneden en tekeningen met zekerheid zijn toe te schrijven. Deze toeschrijving bleek echter niet steekhoudend.

Een andere kunstenaar die achter de Meester van Paulus en Barnabas schuil zou gaan, is – volgens Prof. Em. Josua Bruyn – Jan Mandyn (1500-1560), een schilder die in de jaren dertig van de 16de eeuw actief was in Antwerpen. Hij verleende onderdak aan Pieter Aertsen toen deze in de Scheldestad verbleef. Mandyn was leermeester van Hansken van Elburg (werkzaam ca. 1530-1550), een schilder die samen met Aertsen aan twee triptieken in Zoutleeuw moet hebben gewerkt. Maar bij nader inzien blijft de bewijslast om de Meester van Paulus en Barnabas te identificeren als Jan Mandyn helaas erg mager. Dit is de reden dat tegenwoordig nog altijd vastgehouden wordt aan de noodnaam Meester van Paulus en Barnabas.

OP ZIJN PLAATS IN HET BONNEFANTEN

De Zondeval bevond zich in de vorige eeuw in particulier bezit, totdat het in 1976 werd aangekocht door het Minneapolis Institute of Arts. Dat museum besloot het paneel enkele jaren geleden te verkopen, waarna het

De Zondeval
Jan Gossaert
1525. Olieverf op paneel
STAATLICHE MUSEEN BERLIN, GEMALDEGALERIE

terecht kwam bij de kunsthandelaar Bob Haboldt die opdracht gaf het uitzonderlijke paneel een ingrijpende conserverende behandeling te laten ondergaan. In maart 2003 werd het schilderij als een van de hoogtepunten van The European Fine Art Fair (TEFAF) in Maastricht aan het publiek getoond. Een *Allegorische voorstelling* van Jan van Hemessen dat zich in de collectie van het Bonnefantenmuseum bevindt, toont opnieuw de hand van de Meester van Paulus en Barnabas in de achtergrond. Ook bezit het Bonnefantenmuseum een *Herbergtafereel* dat aan de schilder kan worden toegeschreven. Voeg daarbij dat het Rijksmuseum het Bonnefanten ook nog met twee uiterst belangrijke schilderijen van Pieter Aertsen uit het begin van de jaren vijftig van de 16de eeuw heeft verrijkt, dan mag duidelijk zijn dat *De Zondeval* van de Meester van Paulus en Barnabas in Maastricht bijzonder op zijn plaats is ♦

Peter te Poel
Peter van den Brink